

UNGARIA.

Anul VI.

Cluș, 1897. Decembre.

Nr. 10.

ÎNSĂMÂNȚĂTATEA MONUMENTELOR DE LIMBĂ ȘI CODICELE VORONEȚIAN.

Pentru a putea cunoaște, știa și pricepe în înțeles literar, o limbă oarecareva — să recere a o cunoaște în toate clasele prin cari a trecut, procesul-i istoric, prin care s'a dezvoltat și stadiul său presente.

Numai cunoscându-le și precepându-le toate acestea, putem face ștudioi, deducții filologice — cu un cuvânt, ne putem gira ca cunoscători aprofundați ai respectivei limbi.

Firește, că filologii apucându-se să știe o limbă oarecareva, înainte de toate trebuie să fie în clar cu trecutul istoric al limbei — să cunoască adevărul limbii vechie, din care s'a dezvoltat limba de azi, pre care o știe.

Aceasta e partea cea mai grea, ce întâmpină filologul în lucrarea sa. E cea mai grea, pentru-că nu au prea rămas urme în decursul seclilor despre limbă în existența sa primitivă. Popoarele în timpurile antice, steteau într'un grad cu mult mai inferior de cultură, ba la unele nici scrierea nu le era cunoscută, și la acelea, la cari era cunoscută scrierea de mijloc, o scrieau numai pentru zilnicele trebuințe neîndelăturabile în existența vieții, căci puține popoare — afară de Greci și Romani — sau putut mândri, că ar fi avut o literatură oarecare — înțeleg opurile de valoare literară, nu opuri menite numai pentru a umplea golul trebuințelor zilnice, cum ar fi d. e., vreun nou codice de legi, sau dealteceva.

Cu cât însă razăle creștinismului pătrundeau mai tare și încălzeau pământul tot mai mult cu strălucirea lor binefăcătoare; popoarele păreau că să redeșteaptă sub influința acestei călduri — creatoare de cultură și lumină progresivă, — căci în interval scurt luă toate un nou avânt, ear lumea

vechiă păgână, se schimbă în lume nouă creștinească și literatura începu a se desvolta și ea.

Cu toate acestea însă, emigrațiunea popoarelor, desele vandalisme și războaie înverșunate, cari zdrobisă și sgduisă în timpul acesta Europa întreagă, așa, încât pământul ei nu era decât teatrul vecinicele lupte și vărsări de sânge, nu e mirare dacă mișcarea literară a stagnat. Și nu-i de mirat nici aceea, dacă atât din timpurile acestea, cât și din celea repentin următoare la multe popoară, opuri, scrisori nu se proa găsesec.

Vandalismele acestea, și pre cari le-au aflat, le-a nimicit. Dar pre acest timp și oamenii cărturari erau foarte puțini. Rari erau aceia bărbați cari se ocupau cu scrisul cărților, ear cetitorii acestora nu le pricepea valoarea, și dacă se întâmpla că murea respectiva personă, care viețuind s'a ocupat cu literatura, tesaurul de prin opurile ce le-au scris și adunat, ajungea în mâinile acelora, cari nu le știau atribui prețiositatea valorii acestora, și astfel se nimiceau.

Cu atât mai virtos deci nu-i mirare, dacă la toate popoarele se simte necesitatea de monumente de limbă din vremile antice: stadiul limbei primitive și indiferente de mișcări literari. Lipsa de oameni cărturari și vandalismul popoarelor emigrătoare, toate acestea esplică pre deplin pentru-ce ni s'a păstrat din vremea vechie așa puține monumente limbistice.

Și-apoi multe veacuri de arândul, multe limbi nu au ajuns la forma hotărîtă și trăiau în vecinic proces de desvoltare și continue schimbări, prin amalgamisarea cu alte limbi și popoară străine, — amelganisându-se astfel și cu încetul formându-se în limbi cu totul nouă și deosebite de limba romană din care s'a luat începutul. — Procesele acestea de desvoltare primitivă, au durat veacuri întregi, și numai după acestea a urmat perfecțiunea literară a repectivei limbi, prin urmare primele ei roade literare numai în timpul mai nou au văzut lumina zilei. La atari limbi după monumente de limbă din seeli primi a formațiunei lor, zădarnic am căuta, căci n'am găsi nici așa.

Dacă la toate limbile astfel se simte necesitatea monumentelor vechi — cu atât mai virtos tröbue să se simtă această lipsă la limba romană.

Coloniștii romani, aduși în Dacia, nu au vorbit limba romană ci limba romana-rustica, mama limbii române de azi. Limba română aici în Dacia a început a se forma, cu deosebire prin amalgamarea cu limba dacică. Nimeni nu poate trage la îndoială nici aici, că popoarele emigratoare cari au trecut prin Dacia, după ce Aurelian și-a rătras legiunile, au avut o influență decisivă asupra formării limbii române.(?).

Câte cuvinte din limbile acestor popoare, nu s'or fi păstrat în limba română, — cari azi romanisate fiind, firește după cum poporul român a trăit mai mult ori mai puțin împreună cu ele ?

Și desigur procesul acesta de formațiune — epoca primitivă a limbii — a ținut veacuri întregi. Deci după cum în genere am amintit și mai sus — numai după aceasta epocă a putut urma timpul capacității de a se putea desvolta literalmente, mai succesiv.

Cât timp a ținut epoca primă, până la epoca a doua — cine ar putea dovedi? Deci e foarte invast timpul, cât nici nu se poate conchide la apariția primelor produse scripturistice în timba română.

Și dacă nici acele produse nu ni s'au păstrat, ci numai unele din timpul mai nou (seclul XVI), e de a se atribui — precum am amintit deja — numai emigrațiunilor și invasiunilor popoarelor cari totdeauna și în nenumărate rînduri, au pustiit ținuturile locuite de români. În fine e posibil, că aceste invasiuni au sdrobot și nimicit acestea puține monumente de limbă, cari probabil existau preatunci, ear timpurile vitrege ce au urmat după aceia, au fost pentru poporul românesc atât de triste, încât nu ne putem mira, dacă mișcarea literară a stagnat cu totul, ear puținele lucrări scripturistice ce vor fi existat se vor fi perdut.

Astfel stând limba română în privința monumentelor vechi scripturistice, — cred, că înțelege fie-care, tesaurul neprețuit ce-l constituie pentru limba română orî-ce manuscris vechiu, străcurat prin vijelia veacurilor furtunoasă până la noi. - Un atare monument de limbă, cel mai mare și cel mai prețuit pentru noi e: *Codicele Voronețian*.

Să vedem acum a de unde și-a luat numele, ce e acest „codice“? unde și cine l'a descoperit? cine s'a ocupat de, și cu el — și efectul ce l'a produs între filologii români.

Cuvântul (*codex*) e de origine latină, și însemna la început o tabelă oarecareva, pe carea se scria, ori se grava ceva.

Mai pre urmă cuvântul acesta însemna cu deosebire, colectarea într'una a mai multor scrieri de aceeași natură, ori legi, — de aici numirea: codice de legi — ear în sens mai general însemna, și înseamnă și până în prezent: *un manuscript oarecareva, de regulă vechiu*.

Codicele Voronețian este deci un manuscript vechiu — ear atributul Voronețian i s'a dat, pentru-că a fost aflat în Voroneț.

Di Shiera, — care s'a ocupat prim dată despre lucrul acesta, și care a publicat studiul cel mai estins asupra acestui manuscript vechiu, — deși nu destul de perfect, și fără erori, — descrie satul Voroneț și mănăstirea în carea a fost descoperit prețiosul manuscript — foarte pre lung și pre larg din care estragem următoarele:

Voronețul este astăzi numai un sătuleț care are abia 310 locuitori. Politicește se ține de căpătania Sucevei, ear bisericicește de protopopiatul Gurei-Homorului. Voronețul se află situat în munții Bucovinei, spre miazăzi dela tîrgul Gurei Homorului vecin cu acesta, și nu departe de drumul împărătesc ce duce spre Ardeal. Aici este zidită mănăstirea Voronețului. În vechime mănăstirea era încungiurată și întărită cu zid provăzut cu turnuri, a avut chilii foarte spațioase și bune. Astăzi zidul și turnurile sunt dărimate, chiliile risipite, și abia un zăplaz încunjoară mănăstirea într'o periferie mică. Mănăstirea este zidită în stilul, în care sunt zidite mănăstirile din timpul lui Ștefan cel mare. Ea a fost fundată în a. 1488 dupăcum arată o inscripție dela ușă, și de pre clopote, redi-cată de Ștefan cel mare. Joan Neculcea, cronicariul ne-a păstrat despre lucrul acesta (fundarea mănăstirei) o tradițiune poporală foarte interesantă. Anumo Ștefan cel mare, după lupta nefericită dela Răsboieni cu Turcii, a voit să se închidă în cetatea Neamțului, ca deacolo să se apere, mumă-sa însă nu l'a lăsat să între, spunându-i să meargă înapoi în bătaie.

Astfeliu Ștefan ajunsă la Voroneț, aici trăia pre atunci un sihastru cucernic, cu numele Daniil. Acestuia îi ceru sfatul că ce să facă? Și sihastrul îi răspunse, că să meargă înapoi în luptă, și va învinge, numai să joare, că va zidi la Voroneț o mănăstire în cinstea marelui învingătoriu George. Ștefan merge în luptă, și aivea învinge pre turci și conform tradițiunei a și ridicat mănăstirea Voronețului. Legenda aceasta e cântată de poetul Bolintinean în poesia «Mama lui Ștefan cel mare» și în „Daniil Sihastrul“ și de Justin Popfii în poesia intitulată: „Mama lui Ștefan cel mare.“ Aici în mănăstirea aceasta s'a aflat cel mai însemnat monument al limbei noastre: *Codicile Voronețian*. Aflătorul acestui codice a fost un professor tînăr, cu numele *Crețul*.

Acesta era un tînăr foarte zelos și energie. Cutriera toate părțile locuite de români: — cum însuși povesteste — ștudia toate din punct de vedere archeologic și decopia manuscripurile slovenești de pre mormintele vechi.

Prin atari călătorii a ajuns în 1871 la mănăstirea Voroneț. Aici între mai multe cărți țipate a aflat și manuscrisul din cestiune, și cunoscându-i valoarea l'a luat cu sine. Arătându-i manuscrisul domnului Sbiera profesor la universitatea din Cernăuți, — acesta la cerut dela Crețul, ca să și-l decopieze și sub pretext, ca în curînd i-l va reînapoia îl dădu. După ce a ajuns însă dl Sbiera în posesiunea acestui manuscris, recunoscându-i valoarea și parte din ambiția, ca să păsească el în public cu un studiu interesant despre el, și așa să-și facă un renume literar — parte după-cum susține d-sa — de teamă și din neîncredere în dl Crețul, — nu a mai voit să-i reînapoieze manuscrisul d-lui Crețu, și a început al ștudia, al preda și esplica ștudenților dela universitatea din Cernăuț. Crețul l'a cerut în repoziție rînduri dar înzădar. Patruzprăzece ani l'a ștudiat profesorul Sbiera, până-ce sfârșindu-și ștudiul asupra lui, în anul 1883 l'a pus la dispoziția Academiei, care apoi a fotografiat manuscrisul și l'a dat la tipariu dimpreună cu ștudiul ce l'a făcut asupra lui dl Sbiera.

Acesta e istoricul descoperirii manuscrisului din cestiune.

Manuscrisul de alteum aro format octav, scrisoarea continuă, și fără interpunțiunii o coa cirilă, și e foarte defectuos

lipsând din el mai multe foi, atât dela începutul său, cât și dela mijloc și sfârșitul manuscrisului.

Manuscrisul conține astfel numai nește fragmente din faptele apostolilor. Dar acestea nu sunt scrise cu împărțiri spre scopul de a se folosi la serviciul divin din biserică, ci continuativ, adevărat în cronologie istorică, e greșit deci a susține cu dl Sbiera, că manuscrisul ar fi fost în uz la popor și poporul l'ar fi cunoscut. Și tot de aici urmează și aceea, că manuscrisul nu poate fi copie de pre un alt manuscris. Pentru că dacă nu se putea folosi — pentru ce să se fi decopiat? Mai mult ca sigur, că a fost scris de vreun cărturariu, tradus fiind de acela. Deci Codicelul Voronețian ar fi să fie originalul, ear nu copia unei alte traduceri.

E superfluu să se amintească, că îndată ce a străbătut în public vestea despre descoperirea Codicelului Voronețian, toți filologii români începu a se ocupa cu el, așa încât Codicelul Voronețian are o literatură proprie întreagă.

O mare și neiertată greșală a comis dl Sbiera, că în orgoliul de a manipula toată gloria aflării și studierii acestui de tot prețios manuscris, la ținut la d-sa 14 ani întregi, nepermițând în timpul acesta nimănui să se ocupe cu el, nici să-l copieze, nici să-l studieze, ca nu cumva să-l prevină cineva îl păstra, închis de ochii tuturor. Și de aceea, în decursul anilor ori câți au încercat să se ocupe cu el, n'au putut. Și dacă totuși s'au iscat discuții publice prin ziulare pentru el, — înainte de a apărea studiul dui Sbiera, — are de a se mulțami d-lui Crețul, care văzând că nu-și recapătă manuscrisul, dela dl Sbiera, — a pus mâna pre copia manuscrisului făcută de dl Sbiera, și a înștiințat lucrul Academiei, că ce prețios codice a pus el la dispoziție, -- mai bine zis, i l'a răpit dl Sbiera.

Academia apoi au început să silească pre dl Sbiera, ca să pună manuscrisul la dispoziția filologilor români, dl Sb. însă a refuzat cu încăpăținare a satisface acestei datorințe, până ce își va termina studiul — și pre urmă după 14 ani sfârșindu-și studiul, dinpreună cu manuscrisul, le dădu Academiei, care le și odă pre spesele ei.

Dar deja înainte de a apărea cartea d-lui Sbiera, — pro-

fesorul din Cernăuți: *Bumbac*, din celea aflate dela Sbiera, despre manuscrisul, începu a scrie despre el prin jurnalele din Cernăuți (Aurora.) În multe locuri însă *Bumbac* era neesact, fiind în multe privințe în ignoranță de cauză, și nedispunând nici de copie, nici de original. *Nădejde* începu al combate pre basa informațiilor primite dela Crețul — ear Crețul pre basa copiei manuscrisului câștigată dela Sbiera, începu a face studii scrise asupra manuscrisului.

Așa încât deja apariției manuscrisului și studiului d-lui Sbiera (an. 1885) i-i purcesc multe discuții jurnalistice despre Codice — și îndată după apariția opului i-i și urmă critica dlui Crețul, — prin care critică de judecă lucrarea dlui Sbiera, ear acestei critice îi urmă după aceea studiul propriu a d-lui Crețul făcut asupra Codicelui.

Cu Codicele Voroneșian, s'au ocupat alteum toți scriitorii români mai de valoare, a bunăoară, *Nădejde*, *Manliu*, *Densusan*, *Urechie*, *Hașdeu* și alții, ear analele Academiei sunt pline de disertații, și studii făcute asupra lui.

La tot cașul însă, dintre toate studiile publicate asupra lui, celea mai perfecte sunt ale d-lor Sbiera și Crețul. Ale primului pentru-că a învins greutățile începutului, ear studiul celui de aldoilea, pentru că a criticat pre primul, i-a arătat greșelile, și a stabilit adevărul privitor la multe cestiuni de mare importanță pentru acest monument, cari de dl Sbiera au fost trecute cu vederea, și explicate fals.

În cercetările lor toți scriitorii s'au unit în aserțiunea, că numitul Codice a fost scris la începutul, ori mijlocul secolului al XVI-lea.

D-l Sbiera însă în studiul său, a susținut, că codicele ar fi numai decopiarea unui manuscris mai vechiu. ergo, el reprezintă o limbă cu mult mai vechie, decât cea din secolul al XVI-lea, pentru că cine știe când, în care secul, i-s'a scris originalul? Că a fost tradus din limba greacă, și că primadată ar fi fost tradus oare undeva prin Peninsula Balcanică și așa prin copii au ajuns la Voroneș.—

În jurul acestor cestiuni apoi au urmat multe și dese discuții. În fruntea combatenților stetea Crețul, care a arătat mai pre sus de ori-ce îndoială, că manuscrisul o din secul

al XVI-lea, nu e însă copia unui alt manuscript, ci e originalul, și aceasta, din cauză, că nefiind acomodat pentru usul public, ori pentru liturghii bisericești, ci e scris numai așa de un cărturar, nimeni n'a putut avea interes să-l răspândească și nici că s'ar fi putut răspândi, prin urmare limba ce conține e cea vorbită în secolul XVI, — arată mai departe, că nu e tradus din grecește ci slavonește, ce documentează, comparând textul slavon cu cel românesc, iar pre baza cuvintelor maghiare și fenomenelor lexice cari obvin esclusiv la românii din Ungaria și Transilvania, conchide cu siguritate, că a fost scris în Transilvania, de vre-un călugăr oarecareva, care a ajuns apoi mai pre urmă în Voroneț, ducându și manuscrisul cu sine.

Din multele polemii în jurul Codicelui, azi e lucru lămurit astfeliu, că :

Codicele s'a scris în secolul al XVI-lea în Transilvania ori cel puțin de un transilvănean, că e originalul nu o copie și limba ce o conține nu e alta, decât limba ce o vorbeau românii în secolul al XVI-lea.

Astăzi polemiile asupra acestora au încetat cu totul, cu atât mai mult se studiează și se scrie despre conținutul, textul codicelui, care conține un tesanr neprețuit de limbă, arătând clar toate fenomenele, lexice, morfologice și gramatice a limbei vechi, — de o valoare neprețuibilă pentru filologia română.

Dan.

DESPRE PORTUL MAGHIAR.

Portul, sau îmbrăcămintea poporului maghiar de azi este tot acela care a fost adus de străbunii aceluia din Asia, adică cel schit. *Calpagul* (kalpag) maghiar, ismonelul largi, cari ajung pân' la glesne, le găsim în figura zeiască, care se află pe mai multe monete indo-schitice și încă în o formă atât de hotărîtă, încât a denega originea schită a acestor două vestimente este preste puțință. Acestea le găsim în fie-care figură carea ne reprezintă cutare rege *Sasamid*. Cizmele lungi, încrețite și provăzute în cele mai multe cazuri cu urechi de tras, cari spânzură afară, asemenea le aflăm în celea mai multe monete străvechi, în aceiași formă, cum le poartă azi sēcuii. Ba chiar și *peptariul bumbat* (pitykés mellény) și *șpenczelul* (ezer gombos sponcer) de azi, încă se găsește la cei mai mulți dintre regii indo-schitici. *Husarca* (huszárka), scurtă o găsim în chipul șezând al regelui cu opinci *Kadafi*, iar *atila* lungă o putem vedea la regele *Kanerku*. *Atila* încă și azi e un vestiment comun cu al persilor, cari și azi o poartă, de și în spate a lor este puțin încrețită. Aceasta haină au purtat-o întreg alaiul șahului din Persia, cu ocaziunea călătoriei sale europene. Pielea de animal carea era pre atunci acățată de gât, o putem vedea și azi în forma unui guler de miel pus proșuba maghiară, (bunda). Pre umerii regelui *Kanerku* încă aflăm guler din piele de animal, aruncat preste căpeneagul schit. *Manteaua* provăzută cu mâneci și guler de piele, carea o aflăm preste *dolmanul* de desupt strîns la brâu cu un șerpariu, ne lasă în voie a combina dacă e aici vorba de căpeneagul grecesc, sau de strămoșul *mantelei*, (mente) maghiaro de azi?

În acest port s'au mestecat mai târziu, cu ocaziunea emigrăroii popoarilor, elemente noauă; cu deosebire sub influința persă din timpul Sasanizilor (secl. III.—VII. d. Ch.), și sub a celei Huno-avaro-turcă. Acest port s'a dezvoltat și a deve-

nit înainte de emigrația orientală portul comun al turanilor, maghiarilor, bulgarilor, cazarilor, cunilor și beșenyeilor și a rămas *en gros*, în portul poporal maghiar de azi. De acesta se deosebește portul *domnesc* al maghiarilor sau așa numitul *diszmagyar* a cărui creangă este și veșmintul *husăresc* care azi începe a deveni veșmint de gală, pre întreg pământul. Mulți dintre pictorii maghiari nici nu țin veșmintele husărești de port național maghiar. Aceea e sigur, că în portul pp. maghiar, să află mai multe elemente, cari au rămas în forma lor originală străvechio, ca în portul maghiar de gală și acela stă prin urmare mai aproape de portul maghiar strămoșesc, ca acesta: de altă parte însă, deși se află în *diszmagyar* elemente apusene, în fundament și acesta-și trage originea dela turanismul Europei orientale și al Asiei mijlocie. Unele părți ale acestui port sunt comune cu portul poporal și în compunerea întregului găsim mai evident spiritul reformativ maghiar ca în portul poporal a cărei forme singuratece de 1, 1½ ba chiar 2 mii de ani au țepenit total. Așa d. e. forma *siriului* (*szür*), o găsim în sculpturile medio-persice ale evului vechiu unde putem vedea și înfrumșetarea aceluia cu pene de păun, roșe, tulipani, etc., rămășițele ornamentice persiane din timpul sasanizilor. Luptacii jasîgi, gravați pe columna lui Trăian, încă poartă ismene largi chiar ca ale maghiarilor etc. Din toate acestea putem conchide, deși din alte puncte de vedere, dar veșmintele de gală maghiare așa le putem numi ca originale maghiare, precum le ținem cu tot dreptul pre cele populare, cu atât mai virtos, căci în *diszmagyar* găsim atari elemente vechi europene, cari în portul poporal nu au rămas așa d. e. *mente* (mantaua), care nu e altceva decât dezvoltarea mai departe a străvechiei *mandyâ* pre carea o găsim și la persii vechi. În păreții unei cesă sculptată în argint, găsită în Rusia și datată de prin secolul IV—VI, vedem un principe hun bulgar desemnăat cu o manta de forma și croitura Atiliei maghiari.

Despre portul maghiar numai pre la mijlocul secolului XIV putem arăta figuri nemijlocite. Cu toate acestea suntem în stare a determina ființa singuratecelor bucăți precum și a materiei din carea au fost gătite.

De pălării servia *cuşma* (süveg) fără margini (rösfrântură), şi cu vârful aşa cum o găsim şi azi la popor; aceasta era făcută din piele de animal, cu perii înafară, sau din pănură, în rămăşiţele dela Szolyva am găsit dărabe de cuşmă făcute din pănură de păr de cal. Partea dinainte a cuşmei era provăzută cu o tăbliţă de argint carea sörvia nu numai de înfrumseţare ci totodată şi ca apărare contra loviturilor de sabie; întocmai cum vedem azi la vigiliile de drum tablele cu cari sunt numerisaţi, şi pre cari le poartă aşa, cum purtau străbunii tablele originale; drept rămăşiţă preţioasă din portul „străvechiu.“ În „Képes Krónika“ încă găsim chipurile cuşmelor cu table la luptătorii maghiari, în descoperirile şi rămăşiţele aflate la Galgoecz-Szolyva şi Tarcal se află table de acestea din argint, aurite şi ornate cu flori în stil sasanid. Luând în considerare, că calpagul vechiu bulgar (*klobuk*) încă e fără gardine, putem presupune, că cuşma cu gardinile ridicate a devenit modă numai dela venirea cunilor (secl. XIII), când începu a se lăţi aceasta şi prin părţile apusene ale Europei. Că cuşma o împodobiau (cu o pană sau două de vultur sau şoim, ba adese cu o aripă întreagă), putem deduce din imaginea unui viteaz sculptată şi aflată în tesaurul dela Nagy-Szent-Miklós şi din portul regilor perşi din era sasanizilor; în secolul XIII era foarte modernă peana de păun, sub domnitorii cassei de Anjou se lăţi mult până de ştruţ şi în decursul secolului XIV încă aceasta fu mai preferită, implântând câte trei la partea dinainte a cuşmei, astfel, că acestea corăspundeau pre deplin buchetului de pene ce-l aflăm pre coiful husăresc la începutul aceluiaşi secul. Pana de corb aşa se vede, înlocuia pre cea de păun, care era mai scumpă.

În ce priveşte *frisatul*, ştim că *Vatha* purta coadă împletită în trei, care modă în Europa înainte de venirea avarilor era necunoscută; dar la popoarele din Asia de mijloc şi internă, şi la vogulii din Siberia, rudeniile de limbă ale poporului maghiar, încă şi azi se poartă. Kunii îşi tundeau părul scurt, din care causă maghiarii din vremea lui Arpad le asemănau capurile lor cu bostanii. Aşa se pare însă că cu ocaziunea ocupării patriei şi la maghiari sau cel puţin la o parte

dintre ei se găseau capuri tunsă și numai după datinole apusene și-au lăsat în epoca arpadiană păr lung, fiind capul tuns menit pentru servitori: în secolul XIII înpleteau în păr și barbă mărgelile și petrii scumpe; a lăsa barbă și gormanii din acest timp o credeau drept datină originală maghiară și între altele a rămas cunoscut, că ultimul principe de Battenberg Friderich II. purta păr și barbă după moda maghiară, adevărat lăsat lung și împodobit cu petrii scumpe. Despre frisatul femeilor puțin avem a zice. *Főkötő* (legătura de cap — vârlul) maghiară așa se vede, e transformarea cilindrului lung vechiu din Asia mijlocie; în secolul XIV și XVI acesta era încă înalt și numai în secolul următor și-a luat forma de azi. Fetele umblau cu capul gol, iar părul înpletit în o coadă lungă prin ce și azi se deosebesc fetele viței altaice de cătră portul rusesc și chinez, care începe azi a se lăți prin ținutul altaic; prelungă frunte purtau o pantlică sau *bertiță* (părta), care putea fi împodobită cu mărgelile și fluturași de argint. precum e și azi la turco-tătari, la cari a rămas portul vechiu până în ziua de azi.

CU Cluj / Central University Library Cluj.

Despre veșmintele deasupra aflăm mai mare variațiune atât în ce privește forma, cât și mărimea acelor și materia din cari erau pregătite. În patria străveche a maghiarilor se găseau multe animale cu blani prețioase, maghiarii vinau după acestea cu multă strădanie și după Anonymus, aveau a ține piei, că și păcurarii, și ciurdarii se îmbrăcu cu piei scumpe. Dar în scurtă vreme au cunoscut afară de piei, veșmintele de pânură, postav, ba chiar și mătasă. *Pânza*, este rămășița perioadei veche schitice, pe care o țeseau din cânepa ce pre acolo — după Herodot — creștea sâlbatecă, ceca-ce scriitorului grecesc îi păru șod, că schiții nu țore ci fac pânză din cânepa aceasta ce crește sâlbatecă. Pregătirea pânurei au învățat-o strămoșii maghiarilor dela Perși, dela cari au căpătat — dinspre Korozmenia — și *mătasă*, carea pre acolo timpuri era mult mai tare lățită la turanii din Europa orientală ca în părțile apusene. Un postav mai fin era *aba*, care la mongoli și azi e foarte lățit. În secolul IX — după Ibn Roszleh — materiile de lipsă pentru veșminte le căpătau dela greci, în orașul de lângă marea Azorică cu numele *Keres*, unde

dedeau în schimb pentru acele prizonerii slavi. E foarte probabil, că atunci s'a lătit la ei *purpura* și *barșonul* (catifeaua).

Prea natural că materialele diferite, au produs vestminte diferite și ca atavi, pro cari le purtau și maghiarii, când au cucerit patria, s' pot considera următoarele : *cămeșa* pregătită din pânză, a cărei mâneci largi s' pot conduce până îndărăpt la parthuși, dela cari le-au luat perșii din era sasanizilor ; la parthuși și sasanizi ajungeau până la șolduri, la noi, sub Arpad încă a fost mai lungă ca azi căci s' vedea de sub căbatul scurt, întocmai cum o poartă azi Ciangăii și românii ; cămașă scurtă, care nu ajunge nici până la brâu, așa s' vede a venit numai mai târziu la modă. Din materie mai fină sau poate chiar mătăasă ori barșon, era pregătit acel vestmînt în formă de atilă sau dolman, a cărui nume nu-l cunoaștem căci numele *dolman* cu care s' poreclea o speciă a acestui vestmînt s'a ivit numai mai târziu sub influința turcă sau cel mult kun-tătără ; numirea de *atila* vine și mai târziu. E posibil, că acest vestmînt a fost mantaua propriu zisă (*mente*) și numai mai târziu s'a născut deosebirea ce este între aceste trei vestminte ; că erau acestea provăzute cu blană sau nu, aceea la început nu a hotărit. Aceasta o putem vedea și de acolo, că mantelul, lătit la popoarele apusene e fără blană și *mândli* care s' află la poporul maghiar, și care nu e altceva decât o formă germanisată și reîmprumutată a cuvîntului *mente*, încă este fără blană. Mantaua (*mente*) maghiară ni-o aminteste mai întăiu un scriitoru bohem prin seclul XIV după aserțiunea căruia maghiarii purtau »*kurtas mentes*,« mai târziu s'a lungit așa, că în seclul XV—XVI ajungea până din jos de genunchi, aproape de glesne ; în seclii XV—XVII le pregăteau din materii țesute cu flori și în seclul XV s' ivește la bumbi împletitura (*sujtás*) la început din materie tăiată, ear mai târziu din șinore. Din pele era pregătit cu perii înturnați în lăuntru : *bekecs*-ul (beches) și *ködmén*-ul (șuba), primul era lung și împodobit cu flori ensute sau tăiate din piele, ultimul era scurt și simplu de tot. *Guba* (guba) era încă din piele, dar cu peri întunecați înafară, fără mâneci și ajungea numai până la brău. *Kaczagány* era numele pielei lăsată în forma ei naturală carea încă în vechime, la oamenii de frunte era scumpă,

(de leu, tigru, leopard) deși date sigure nu avem, despre aceasta destul că la vitejii de rând era mai efină (lup, berbece etc) Acesta era pregătit astfel, că capul animalului 'l tăiau și belindu-l coseau două pei deolaltă așa, că unde au fost capul respectivului animal, prin aceea gaură își băga omul capul său, așa, că o pele (înțoarsă cu perii înafară) acoperia peptul, ceialaltă spatele respectivului. Ca punct de trecere la veșmintele ce ajungeau până la glesne, sîrvi *siriul*, (*szür*) al cărui antecesor 'l găsim în monumentele vechi persiane și gulerul în patru unghiuri 'l aflăm deja cu ocaziunea emigrării popoarelor. Siriul era pregătit din pînură ear *chepeneagul*, (*köpeny*) din postav; forma originală a acestuia este păstrată în *zeke*, a săcuilor de azi. *Bunda* și *șuba* ajung până la glesne și-s pregătite din piele, bunda are mâneci, șuba nu, ci pre spate găsim pelea de berbece întregă; bunda turcomană și azi e cusută ca șuba maghiarilor, precînd bunda maghiară a perdut mult din proprietățile sale încă și la popor. Veșmintele lungi au venit la modă, după venirea kunilor; „Képes Kronika,“ ne arată pre Ladislau IV. pre Ludovic cel mare și pre maghiarii de prelîngă tronul lor tot în haine lungi. Asemenea bunde lungi aveau și maghiarii cari sult închipuți în „Triumphzug“ -ul împăratului Maxim I prela începutul seclului XVI.

Introducerea acestor haine lungi fu promovată și prin lipsa veșmintelor de desubt în timp de eamnă, avînd numai *ismenele largi* erizite dela schiți, cari în vechime nu treceau dela genunchi în jos. — *Nădrăgi* (pantalonii) sau precum le zic săcuii *harisnya* i-au împrumutat dela popoarele apusene introducînd în loc de ștrîmfii cari ajungeau pîn' la genunchi pantalonii maghiari ștrîmți de azi.

Dintre diferitele forme de încălțăminte maghiarii au adus cu ei *cizma*, a cărui tureac au ajuns până la genunche precum o vedem în chipul unui împărat bizantin din seclul X și precum putem constata din tesaurul Csornean dela cuprinderea patriei, vârful cizmei și tureacul era gărnisit cu fluturași, bănuți de argint. Cizma proprie zisă, popoarele apusene au cunoscut-o numai dela turanii din timpul ocupării patriei, opinea, sandalele au fost încălțămintele originale ale popoarelor eu-

repen. Cea mai veche urmă de cizmă o găsim în sculptura de os a alaiilor din secolul IV lea și în acea cesă rusască de prin secolul IV — VI carea ne arată un principe hun-bulgar vînând.

Rămășițele portului maghiar cu excepțiunea bijuteriilor aflate în mormintele de prin vremea ocupării patriei, numai de prin secolul XIII încep a să ivi pe ici-coalea. Din vremile mai vechi, noi numai a nalogii putem produce, dintre cari pre noi mai deaproape ne ating cesa de argint sculptată și păstrată în Eremitagiul dela St.-Petersburg de prin secolul IV—VI unde vedem pre un principe hun-bulgar vînând călare; viteazul din tesaurul dela Nagyszentmiklós; statuetele cari țin cesă și cari ne presintă foarte probabil kuni; picturile de păreți cu beșenei din Kiow; barbarii călăreți din miniaturile bizantine; suvenirile străvechi din Caucas etc. La noi, pre la an 1200 găsim prima suvenire, sculptura unui stîlp în biserica din Kisbény, în care se pot constata urmele portului maghiar. Probabil, că din timpul lui Arpad e și capul unui bărbat și a unei femeii maghiară, cari se află în virful unui stîlp din biserica St-Mark. Archeologi germani, încă cam prin secolul XIII numără statua lui Atila din Hainburg. Dela începutul secl. XIV e pictura de pre păretele bisericei din Szepes: din vremea lui Ludovic cel mare e Képes Kronika, copârșeul St-lui Simion din Zara, picturile de părete ale lui Joan Aquilla în partea apusană a țerei și statua St-ului George din Praga făcută de Kolozsvári M. sculptor de origine maghiară. Din vremea lui Zsigmond sunt picturile de părete din Sécuime imaginea peregrinilor maghiari din Aachen etc. O miniatură dela mijlocul secolului XV care ne represintă lupta lui Ladislau cel sânt și a unui kun; mai departe sunt cărți cu figuri maghiare din acestea timpuri, cari se află în „Kunsthistorisches Samlung“ din Viena. Tot aici se află și „Triumphzug“ „Veiszkunig“ ale împăratului Maxim, în mai multe locuri cu figuri maghiare din anii 1490—1517; armătura lui Dombay I. din a. 1506 cu figuri îmbrăcate în port maghiar. Intre suvenirile perioadei Jagello se țin chipurile St-lui Ștefan și Ludovic II. cu haine maghiare din Viena. Dela mijlocul secolului XVI sunt edițiunile cu imagini ale cronicei Bonfiniane, și din aceasta vreme se începe seria de portrete „Halleriane“

pre cari le-a publicat O. Bonez în anul IV din Turul. Toate acestea s'arvesc ca izvoare mai mult sau mai puțin sigure, la determinarea partului maghiar pre cari le întregește două dolmanuri cu flori din 1480—1530 cari după cum se spune au fost ale regelui Mathia și a lui Niculae Oláh. Dela a doua jumătate a seclului XVI încep a obveni mai des aceste suveniri.

Géza Nagy.

SĂ SCALDĂ RAZA LUNEI . . .

— După A. Petöfi. —

Să scaldă raza lunii în marea cerului,
Pre gânduri stă banditu 'n desimea codrului;
Deasă e prin earbă roaua cea de noapte:
Mai desă a sale lacrimi, ce-i curg desub pleoape . . .

Răzimat de topoșițe începe să-și cânte:
„De ce mi-am dat capul spre lucruri oprite?!
„Maica mea cea dulce ea mi-a vrut tot bine . . .
„Hej! de ce iubită maică, n'am ascultat de tine?!

„Și ți am lăsat casa și-am mers în pribejie;
„Între hoți și loșii m'am pus în pretenie . . .
„Și și-acum între dênșii, trăesc spre-a mea poire,
„Drumarilor s'ermanii spre grea nefericire!

„Lăsa-i'ăș eu pre aceștia și m'aș duce-a casă,
„Dar e târziu acuma . . . căci soartea nu mă lasă!
„Murit'a maica dulce căscioara ei de odată:
„De mult e risipită . . . ear furcile m'așteaptă . . . !“

R . . . . a.

MATERIAL DE LIMBA.

(Continuare.)

D.

- dabělă*, »cea dabělă« = mărtogă = cal *slab, rău*, (passim.)
pre alocuria se rostește *dabilă, daghilă*. Cihac, în
etim. Elem. slav., îl deduce dela slaviceul vechiu
devel = crassus (gras,) corpulentus (trupeș), precând
în limba română are înțeles cu totul contrar. Conf.
și maghiarul *debella*: fătou, fătouă, paliță.
- dander*, (Rodna), „ori ce bărbat străin, ce vine în haine nem-
țești, (domnești) ; d. e. «ce *dander* mai e și acela?»
(comunic. de I. P. Reteganul.)
- deal* (Negrești, țeara Oașului,) pădure : «mă duc în deal după
lemne» ; pădure îi zic la cea așezată în șes, mai
cu samă dacă e de stăjar.
- dirica*, a—, rădic „nu te dirica!” ; «dirică-mă mai bine!»
(munții apuseni.)
- dîrvă*, (Abrud) : «i-a dat dîrva» = i-a dat drumul. Conf. Ci-
hac, op. cit., vorba *dărvală*, dărvari : »boi—la oi=
beaufs de fatigue.
- dirgozi*, (Sându) a-l îmboți pre cineva în unghiețu, conf. ma-
ghiar. *döngöz* s. *döngönyöz*, = bufnește, inghioalcă, dă
bătaie (Bariț, Dieț.)
- dintre-iele* (Câmpia) reumatism. — Prin Sălăgiu acest cuvânt
însamnă nefericire, „zi dintr’u ele“ zi slabă, ceas
slab, de e. «azi par’ că-i zi dintr’u ele așa-mi merge
de rău» = ielele, spirite necurate «par că-l poartă ie-
lele așa nu-i azi de «dai doamno» = de nici o treabă
sau ispravă. Culegăt. —
- dorovái*, a să—, (Someș), a să prăpădi, strica sau nimici.
- drăgăli*, a să—. (Rodna) în espresiunea : „nu te drăgăli!”
= nu aștepta să te îmbiu.

- drețe*, plantele zinelor (*Dryades*), nimfele apelor, pădurilor. (Comunic. I. P. Reteganul) Iemnea minor (?)
- drob*, (Gurghiu, Chimitelnic de câmpie), plânta: medicago lupulina L., care seamănă cu trifoiul, „vitelo lăcomesc la ea, ca la drobul de sare“ (T. Harșan). În Chimitelnicul de câmpie în zică și *drod*, de sigur greșit. — Șăinean, în Dicționarul univers. explică cu *bobîțel*, arbust galbăn din clasa leguminoaselor; ear Cihac op. cit. pag. 102. îl explică cu icatit tinctoria și rusescul *drok*, cu genista tinctoria.
- dudulean*, tulean și motoloși, (Coroiști I. Hațeg, Uricani și Merișori pre Jiu) = tului de cucuruz sfărmiți: „imi dai două miertă de duduleni“ adacă două miertă de cucuruz „cu tuleul“ cum ar zice blăjenii.
- duruiele* (Coroiști I. Hațeg) jintița, ce rămâne în fundul căldării după ce fierbe zărul și se alege urda. Pre la Uricani și Paroșeni (Jiu) aceeași: jintița se zice *lingurt* și *bamburi*, ear jintița se face din lapte dulce fiert și urdă într'însui.
- duruț* (Bănat), suman, tundra (Lugoș, Delta) conf. magh. darocz.
- dustuși* a—, = a afla (Abrud. Comunic de A. Lazar.)

F

- fărcitură* (Mărgău I. B.-Hunyad, Ilisina, cott. Solnoc-Dbca.) căpită de 4—5 cară de fân.
- fâcie*, (Orăștie, Jiu,) balercă, budie sau burie.
- fiulare*, pronunțiat hulare (cu x grec), pro Jiu, se zice spețea ce este după răstau și cu aceasta închide grumazii vitei înjugate.
- forfoi*, (passim), înforfoiată, sau —tu, cu mare pompă, umflat. În zicerea „e mai cu forfoi“ = mai cu vîlfă, pompă solemnitate. Preste tot *forfoi* = ce mai de frunto. (Să nu fie: Vortheil?)
- fundurei* (Egrestő.) jintița = duruiele (Hațeg).

LEGENDE ISTORICE.

Ambiținnoa națională produsă din conștiința de viață au întretesut și istoria străbunilor maghiari cu lucruri extraordinare, legendă, așa cât azi e greu a descifra fapta în realitate întâmplată, din vëlul plăcut și probabil al povestirei. Legendele și povestile despre Munkács, Ungvár, Zobor, Csepel Csanád, Eskülő, Gyula, despre bulgarul Zalán, despre domnia lui Glad și Gelu, Calul alb, earba, pânea și sarea dela Alpar etc., celea mai multe sunt de atari, cari în istoria serioasă, numai întru atâta pot fi luate în considerare, întru cât sêrvesc ca documente, că nici la străbunii noștrii nu a lipsit profunzimea spiritului nobile a inimei, și că floarea acestora : poesia, era deja înflorită. Și acestea povești plăcute, întru atâta au trecut în credința națiunei maghiare aplecată spre tot ce e poetic și cavaleresc, că azi, când cea mai mare parte a acestora a trecut și căzut ca pleve prin ciurul științei, nu ne putem despărți de ele fără de a ne părea rău.

Creștinismul a produs un cerc nou de cunoștințe, o noauă poesie mitică a cărei efect sê poate vedea și în omul periodului nou care s'a ridicat pre ruinele evului mediu. Poporu cu toate acestea a rămas cel vechiu, erezând din evul mediu misticismul, aplicarea spre romanticism și idealismul care rezultă din natura sa ; acestea le-a explicat acolo, unde nu putea cuprinde cu mintea sa înstituțiunile celor bogăți, îmbrăcându-le pre acostea în coloarea extraordinarului și spoindu-le în urma semiculturei sale cu spoiala vrăjiturilor.

Cutare fortăreață carea în vechimo era locașul unui domn jubit sau înfricoșat, dar la carea în urma moștenirei dela strămoși el privia totdeuna cu o deosebită stimă, în ochii lui ruinele aceleia nu vestiau lumea dezvoltarea ideilor lumești, ci lucrul ființelor suprapământene.

Jocul miraculos al puterilor naturêi i-a tras atențiunea

dar fiind că deoparte nu cunoștea explicarea acolora din punct de vedere științific, dealtă parte fiind că dela înștinctul său natural știa, că fără cauză nimic nu se întâmplă pre fața pământului. Și creaa în poesia sa aceea, ce pentru el era nevișibil. Și precând împopulă pre aceeașta cale pădurile uriașe, cari 'l încunjurau și dedea graiu viu stîncelor moarte din acele, pre atunci alcătui fără voia sa o lume noauă, lumea spiriteilor superștițiunei, devenind în multe casuri întreținătoriu suvenirilor și lăsămintelor istorice.

E lucrul natural deci, că poesia mitică, născută astfeliu are fundament totdeuna adevărat și în cele mai multe casuri istorice, dar fide demnitatea acestuia nu o putem determina nice cu perfecțiunea ia care a ajuns azi istoria. Poesia și realitatea ni-să presintă adesea în o îmbrățișare atât de intimă, încât nice cu cele mai fine și cele mai ascuțite mijloace ale anatomiei istorice nu le putem despărți decătră olaltă. Aceasta e caua că în multe casuri rămănem datori cu explicarea atunci când povestim mitul așa, precum l'am auzit sau cetit în notițele cutărui culegătoriu harnic.

* * *

CĂLUGĂRUL DE PIATRĂ DELA HRICSÓ.

În valea romantică dela Szulyó, se rădică monumentul măreț și falnic al arhitecturii evului modiu: *fortăreața Hricsó*. În valea riului Vág, în mijlocul unui șes frumos se ridică mai multe stânci pleșuve în mijlocul căror se află una ea un turn de înaltă în vârful căreia cu putare ciclopică și o cutezare ne mai pomenită și-a edificat cuib strămoșese mîna omenească. Turnuri subțiri, ziduri neruinabile formează această fortăreață mică dar prea frumoasă, din carea azi numai ruinele aceleia au mai rămas. Trei sute de ani au trecut de atunci și de trei sute do ani a trecut din gură 'n gură vestea despre: *Hricsó*, adăpostul spiritelor rele, (duhurilor ncurate).—

Deodată cu stîngerăa domnitorilor casei de Anjou și încuibarea osmanilor, a perit și familia domnilor puternici din Hricsó. *Lahar*, cavalerul-hoț cel înfricoșat vërșă lăcrămi amare după cei patru fii ai săi morți de timpuriu, și când inima sa

părintoască chinuită a încetat a mai palpita, posesiunile sale estinsă au rămas nevestei sale, carea necăjită și chinuită de atâtea lovituri grele s'a rătras în fortăreața Hricsó, cu gândul de a-și petrece acolo anii văduviei. Dar nici acolo nu avu odihnă, căci de și ora mai mult în toamna, ca în primăvara vieții sale, peșitorii nu-i dau pace, ci o cercau mereu. Nu o cercau atâta pentru inima ei, ci mai mult pentru averea sa. Însă pașul său hotărît și presentarea sa decisă, i spărie pre acești vînători de avere și ea petrecu trei ani de văduvie în retragere deplină, trăind chiar ca într'o mănăstire.

Pre coriul sînin al patriei în acest timp se ridicau nori negrii, erumpînd în același timp atât neînțelegerea pentru succesiunea de tron, cât și certele religioase. Lățirea repede a învăță'urei noauă, năsuința de susținere a celei veche, au pus în flacări țara întreagă, a conturbat atât pacea singuraticilor, cât și a țerei întregi așa, că ori-ce comunicație socială a încetat.

Văduva încă preferi învățătura noauă, privind această aparință noauă în țara noastră, crezîndu-se sigură în fortăreața sa, dar s'a înșelat amar, căci chiar acest curent nou i-a fost gropariul văduviei sale liniștite.

Vecinul ei, *Thurzó Ferencz*, oarecând episcopul de Nyitra, pre atunci însă povățuitorul harnic al credinței noauă, se amoresă în Barbara fiică lui *Niculae Koszka*, și-i veni și lui în minte, că e mai plăcută ocupație a purta lanțurile de rosă decât răzimat de bastonul pastoral a se trudi mereu pentru fericirea altora. Deci abdicînd de cariera preotească, își cercă foricirea în brațele frumoasei Barbara. A cercat'o însă, nu o a aflat. — Căsătoria nu-l ferici cu prunci și Barbara ajunsă soartea unei floare rupte: se vestezi și muri. O soarte străvechiă și comună, se repetează în continuu și lovește totdeauna pre neașteptate și cu multă tărie în inimile iubitoare.

Însă amorul în inima lui *Thurzó* fu numai trecătoriu, căci pre el numai două simțiri 'l înfocau în adevăr, pofta după avere și putere. Un ochiu îi plîngea încă după perde-rile avute precînd celalalt și cerea victimă noauă. A și aflat'o în persoana văduvei din fortăreața Hricsó, deși era cu mult mai bătrînă ca el. Moșia acoleia era vecină cu moșia

lui Thurzo și cu pământurile domnului lietan. Acela deci, care ar fi unit acestea douăe moșii, ar fi devenit cel mai bogat stăpân prin întreg ținutul acela. Văduva bătrână era deja su perfluă, dar moșiile sale erau o povară prea de suferit. Aceasta era destul pentru Thurzó. Văzând câștigul să împacă cu lipsele și decisă.

Pre aceste timpuri poteoava calului lui Thurzó a bătut des curtea liniștită a fortăreței Hricsó. El venia des și totdeauna curgea de pre buzile sale mierea amorului, de carea inima văduvei în scurtă vreme s'a muiat. Contele Ferencz nu avu multe greseli. Era o figură tare și sveltă, ear ochii lui scântelitori ar fi aprins și inima cea mai rece. Văduva în scurt fu sedusă, dar nu-și perdu total torenul de sub picioare. Barami de și-ar fi perdu. Atunci poate că ar fi avut mai puține suferințe.

Văduva lui Lahar nu fu atât de închipuită să nu-și vadă crețele cari îi brăzdau fruntea. Aceea tablă de argint în carea se privia adeseori și carea i înlocuia oglinda, îi era cel mai bun amic, care-i spunea că ea nu e de acest bărbat mândru. Cu toate acestea inima își poftea drepturile sale.

Amorul și ambițiunea se dădură în trântă în inima ei și rezultatul acestei lupte fu: «soțul meu nu poți fi, fi însoțitul meu.» Acesta-i fu răspunsul dat lui Thurzó. Așa a și făcut: îl primi de fiu și-l făcu moștenitorul său!

Thurzó la început se bucură, crezând că și-a ajuns scopul, dar s'a înșelat. Până trăi văduva el fu numai oaspe în fortăreața Hricsó, și servitorimea cu toate că-i implinea poruncile, totuși se vedea că el nu e stăpânul. Lucru natural că el era nemulțămît și voi a isprăvi toate cu o singură lovitură.—

Asupra fortăreței Hricsó se lăsă o noapte fantastică. Thurzó cu doi oameni străbătu în sanctuariul văduvei, o luă din patul său moale ca să o arunce în temnița întunecoasă de sub fortăreață unde nu străbate soarele nici odată. A doua zi spunând că văduva a înnebunit, dădu drumul acelor servitori, cari i-i erau ei credincioși și luă în mâna sa ocărmuirea fortăreței întregi, încercându-o cu oamenii săi plătiți. Însoțitul păcatul se pedepsește singur; temându-se ca nu cumva să

scape din prinoare văduva, se temeă să easă din fortăreață și așa deveni prisioneriu de bunăvoie.

Văduva era în o stare deplorabilă, lipsăle și chinurile îndurate, erau și mai mărite prin acel cuget, că acel ideal al amorului său e un hoț și lotru ordinar; o singură rază de speranță o mângăia, și adecă, idea, că el a făcut'o acesta din gelosie, și poate cu timpul amorul o să-i moaie inima cătră-nită; poate în scurt timp car o să se odichnească în brațele sale. . . . Sărmana, speranță deșerte. Au trecut luni de zile fără a mai sosi oara libertăței, nu e mirare, că din amorul mares'a făcut ura cea mai neîmpăcată.

Văduva astfeliu chinuită și năcăjită, îl blastămăși blăstămum ei să prinsă. Stăpânul cu inima înpetrită perdu simțul siguranței, și cu acesta peri toată bucuria, dispăru toată fericea. Din chiliile suterane se auzia un sgomot și un tunet continuu, prin coridoarele deșerte se auziau suspine lungi și dureroasē. Fantoame amenințătoare pereurgeau chiliile nimicind tot ce le vonia înainte; ear când se mai edeștepta din acestea spăimintătoare năluciri, vedea înaintea ochilor săi, figura văduvei chinuite fără de vină, cu gura deșchisă spre blăstăm. Strigătul său după ajutoriu suna în pustiu, căci sër-vitorimea numai atunci se simția în siguranță, când era de parte de stăpânul său păcătos.

Odată sosi la șanțurile cetăței un călugăr cărui îi mersē vestea că ar fi sânt Ceru intrare și la insistarea sa fu dus înaintea episcopului de oarecând care numai fără voie îl primi. Gonunchii îi tremurau, graiul i a stat, fața-i deveni albă ca păretele, când privi la fața liniștită a călugărului. Acesta cu un ton puternic îi aruncă în față păcatele sale și-l provocă să facă penitență. Acest ton neobicinuit îl redeșteptă pre Thurzó redându-i și puterea avută; chiemă sër-vitorimea, și aruncă pre călugăr afară din fortăreață. Acesta nu s'a opus puterei cu care l'au învins, dar nu se depărtă delă poalelo fortăreței ci rămânând acolo în ori-co vreme, din când în când striga sus și tare, înșirând păcatele cari cuprinde în sine fortăreața. Aceasta nu o putu suferi Thurzó, demandă se-l prindă și-l aruncă în turnul fortăreței să moară acolo de foame. Dar în deșert căci abia au închis porțile temniței și în acel loc unde

a stat călugărul înaintea porții eși din pământ o stâncă uriașă, statua fidelă a călugărului închis, și cu toate că oamenii lui Thurzó o au sfărmat bucăți, demineața era carăși la locul său. Acolo este și azi și arată cu mâna spre fortăreața ruinată.

În fine se muie și el, trimisă pre acei oameni cari au fost mai rămas lângă dânsul, să spună văduvei chinuite, că dacă nu-l va trada, el voește a o elibera; dar a fost prea târziu, fiind că, precând aceia au intrat în temniță, ea a fost deja moartă.

Ca un lup urmărit fugi Thurzó din Hricsó la Lietava. Săvitorimea se împrăstie, și când cel din urmă săvitoriu trecu pragul aceleia, fortăreața se dărîmă toată. Un stîlp de fum negru care se răsca spre ceriu anunță oamenilor și vecinilor, că acest cuib de păcate s'a șters de pre fața pământului. Mulți s'au probat a o edifica de nou, dar nu fu putere care se o poată face aceasta, pentru că, cât edificau ziua, noaptea se ruina. Cutremur de pământ și foc nimiceau toată munca. Numai Călugărul de piatră rămasă neatins la picioarele fortăreței.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Așa ne spune povestea. Istoria zice altcum. Fortăreața Hricsó o găsim și în vremea lui Béla IV pre carea o primi Miklós fiul lui Pál ca recunoștință pentru serviciile sale (la a. 1265). Edificătorul acesteia este necunoscut. În secolul XV e în posesiunea Podmániczky-eștilor și cavalerul Lahar din poveste nu e nimeni altul, ca Podmániczky Rafael.

Acesta muri la anul 1558 ca comite suprem al comitatului Trencsén. Neavând urmaș, posesiunile sale împreună cu Hricsó au ajuns în mâna fiscului. Nevasta sa numai în deșert porni proces, căci nu o mai recăpătă niciodată, fiind-că aceasta fu donată lui Thurzó Ferencz episcopul de Nyitra și fratelui său George. Acesta edifică de nou fortăreața Hricsó prin Joan Killián.

Eroul poveștii Thurzó Ferencz, fu fiul lui Teofil. Unchiul său Thurzó Elek 'l trimisă în Italia și contra voinței sale 'l destină pre cariera preotască. Așa deveni la 1534 episcop de Nyitra. După moartea unchiului său și părăsi cariera

și la 1558 'l aflăm ca consiliar regesc și ca un om isteț, curăgios și cu capacitate pre terenul financiar. Prima soție-i fu Kosztika Borbála, a doaua Zrinyi Katalin, fiica eroulul dela Szigetvár.

Vedem deci, că el fu posesorul legal al fortăreței Hricsó deși e adevăr, că numai cu dauna văduviei a ajuns în posesiunea acesteia. Nașterea acestei povesti se poate pune cam pre atunci, când arzând fortăreța atât Thurzó cât și Lomniczi Janka au ajuns în văduvie, și după ce din aceasta după judecata poporului, trebuia să devină o căsătorie nouă carea nu avu loc, fantasia populară fu gata cu alcătuirea acestei povesti care chiar corespunde stâncei în formă de om, carea stă inaintea fortăreței și care ține numele de: *Köszerzetes*.

Ludovic Crescens Dedek.

ÎN SARA DE CRĂCIUN.

— După datine populare. —

Pre measă un opaiț tainic licărește . . .
Bêtrânel alb ca neaua din biblie cetește.
La dreapta e patul cu perini până-'n pod
Și-npodobită-i casa cu păreți cu tot.

Sub fața mesei fân e, uscat de astă veară.
Pre laviță-s colacii de grâu și de sêcară.
În jur prelângă vatră copii 's înșirați,
Ascult povesti de-a babei, cu zine și 'mpărați!

Prin linistea nopții cocoșii 'ncep să cânte
Stelele să umble, fete să colinde.
Intreg satul treaz e și sărbătorit . . .
Moș Crăciun acuma tocmai a sosit!—

Pre cal alb călare, cu desagii plini,
Cu pomul pre umăr cu colacii 'n mâni.
Și-acum o rază lină străluce la feraestă:
Și ângerul întreabă »Lăsa-ți steaua 'n casă!«

În casă intră steaua și cât ce se ivește,
O-'nvirte cântând craii »Steaua strălucește!«
Pre la ferești plin e de tainice fanteame . . .
Și 'ntreg satul rêsună de »Colinde-mi Doamne!«

R . . . . a.

COLINDA

„Cine-ascultă colinda
„Asculte-i Domnul ruga,
„In tot ceasul și-acuma“!
(Inchierea unei colinde:
„Vine Marea“ din Luna de
Arieș).

Frumoasele *ode*, ce se cântă în „sara lui Crăciun“ și în ziua de Crăciun în România, precum și la anul nou (Sân-Vâsliu), sunt cunoscute sub numele de *colinde*. Aceasta numire unii scriitori români, o deduc dela latinescul: *Calendae* 1-ma zi a lunii,¹⁾ căci argumentează dânsii, coincide timpul colindelor noastre cu Saturnalele și Calendelele lui Januar, când se făceau urări, daruri ș. a. Dar, dacă numirea aceasta este de origine latină, având și Spanjoliu numele *Calendas*,²⁾ cum se ne explicăm, că o avem comună cu toate gintele slave? Au imprumutat ele dela români și datina și numirea, — (după-cum credeau: Laurian, Massim în Dicționarul limbei române ad voc. *Calenda*), — ori românii dela ele? Este faptă, că în limba *vechiă-slavă* colinda se numește *koléda*,³⁾ ear a colinda *koledvati*,⁴⁾; bulgării zic *koled*, *kolende*, *koleda* (=Crăciun): rus. *koleda*, *kolinda* (=Zeul păcii la slavii vechi și sərbătoarea aceleia); *koljada*, urări de Crăciun și de anul nou, cântate la feastă, de unde verbul: *koljadovati*; în dialectele mai mici rusești *koljada*, cântec de crăciun; *sîrb.* *koleda*, *kolenda*, cântec și dar de anul nou; deaici: *koledovati*, *kolendati*, a colinda la Crăciun sau la anul nou; în neoslave (slovene) *koleda*, *kolednica*, colindă, colindiță; *polon.* *koleda*, *koledovac* și *koledowac*; în *albanesă*: *koléndrë*, covrig; *neo-grec* *κολλαροσ*, aceeași; *κολλαρτα*,

¹⁾ V. G. Dim. Teodorescu, Incercări critice asupra unor credințe, datin; și moravuri ale poporului român, București 1874.

²⁾ Lexicon Buda. ad voc.

³⁾ Vezi A. Cihac, Dicționar d'etimolog. elem. slav. ad voc. și *Miklosits* Slawische elem. in Rumenischen Wien 1861, pag. 25.

⁴⁾ Foltgi F. Vocabular iliric, Viena 1803. ad. v

colinda,¹⁾ În România numesc *colindéțe* covrigii dați colindătorilor ; astfeliu pre la noi sê aude :

dă-mi covrig

că mi-i frig — ear în România :

» Bună demineța,

» Dați-ne colindeța«^{1 2)}

Pronunțarea *corinda* cu l=r este locală și sê aude numai pre la noi în părțila ardeleni, mai ales în refrene ca de e. corindeo . . .

Ori de ce origine sê fie însê numirea colindelor, ele sunt de toată importanța în fond și formă. Cu privire la cuprins deosebim colinde a) religioasê *curat creștinești*. Acestea sunt imnuri în onoarea Nașterii Domnului, ode Preacuratei Sale Mame, în amintirea patimilor Mântuitorului și preste tot a rescumpărării. Colindele de acest fel sunt creațiuni în stil popular, dar conceptul lor vedește pre autorul cârturariu preot sau daseal. Știlul acestora fiind modernizat în continuu, cum sê întâmplă în toate creațiunile lirice populare, are mai puține importanțe pentru studiul istoric al limbii, dar ele rămân monumente strălucite a talentului poetic, care le-a născut și le-a rotunzit limbajul. b) religioasê *mitico biblice*, în cari adecă elementul mitic păgân este îmbrăcat în veștmînt creștinesc, așa d. c. mitul lui Prometeu și furarea focului din ceriu este conservat și reprodus în mod figurat: Juda întră hoteșic în Raiu și-l prădoază, dar St-ul Joan Botezătoriu, într'unelo S-ta Vergură vestește pre D-zêu zicênd : «că mi-a intrat Juda n raiu, raiul rêu că la prădat: Luă luna cu lumina,

Soarele cu razêle» ș. c. a.

D-zêu Tatăl îi dă atunci un biciu de foc, cu care trăznește și pocește, sê spaimêntă Juda și aduce soarele și luna earăși în coriu. Biciul de foc ne reamintêște fulgerelo lui Joe.

Astfeliu de colinde, în cari elementul păgân sê transformă în creștinesc ne reamintese epoca de luptă, între păgânism și creștinism din seclii III—IV. Originea lor datează dară din acei secli. c) *colinde-balade* s'ar putea umi acel fel

¹⁾ Cihac, op cit.

²⁾ G. D. Teodorescu op. cit. pag. 12.

de colinde, cari după cuprins sunt povestiri de fapte vitejești și numai forma și aria, cu care se cântă, le dau caracter religios. Deaceea nu le-am numit lumești, profane, cum le numesc mulți autori, comparându-le cu cele religioase de sub *a, b*.

Unele Colinde-balade conțin mult element mitic. Astfel d. e. în colinda junelui, sau lupta voinicului cu leul, ce o publicăm mai jos, ori cine vede, că este o transformare a mitului despre Hercule și leul dela Nemeia. Aceste sunt de cea mai mare importanță.

Românul ține cu sfințanie la colindele sale, își ține de datorință religioasă a le cânta cu pietate și binecuvântă chiar și pre cei ce le ascultă cu cuvioșie :

„Cine-ascultă colinda
Asculte-i Domnu ruga,
În tot ceasu și-acuma !“

Ascultați și D-voastră Stimați cetiiori câteva.

* * *

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Crăciun cel bătrân.

Ce seară e de-astă seară ?	Că mie mi-e greu de ține,
Florile dalbe (rep. la. tot șirul)	De tine de fiul tău,
Asta-i seara lui Crăciun,	De fiul lui Dumnezeu.“
Alui <i>Crăciun cel bătrân</i> ,	Maica sfântă 'l blăstămară :
Totu-și mână slugile,	„Fire-ai ploape blăstămat
Să deie fân boiler.	De mine de fiul meu,
Slugile din graiu grăiau :	De fiul lui Dumnezeu.
„Fân boiler cum le-om da ?	Frunza ta se nu mai stee.
Că s'a aprins poata.	Nici de soare nici de boare
Crăciuneasa cea bătrână,	Nici de vânt nici de răcoare,
Poale dalbe sufulară,	Nici ziua nici noaptea,
La poiată alergară,	Nici în tot-una vremea “
Roauă preste boi căzură,	Să luară se dusără
Pre sub boi earba crescură.	La umbruța bradului.
Să luară se dusără.	Ear bradul din graiu grăia :
La umbruța plopului,	„Dă-te maică lângă mine,
Ear plopul din graiu grăia :	Mie nu mie-e greu de tine,
„Dă-te maică după mine,	De tine de fiul tău

De fiul lui Dumnezeu.
Maica sfântă 'l alduiră:
„Firea-i brade alduit
De mine de fiul meu,

De fiul lui Dumnezeu.
Și din tin' brade să-și facă
Stompărări sufletului.
Și odiehnă trupului.

(Luna de Arieș.)

* * *

Juda în Raiu.

Colo 'n susu mai în susu,
În dealu de răsărit,
Este un prânz de prânzit,
Un(de) prânzește Dumnezău,
Cu toți apostășii săi.
Numa(i) unu nu-i aci,
Da anume, care nu-i ?
Da nu-i Jon Sânt-Jon,
Nănașul lui Dumnezău.
Dintr'o lature privește
Și-acolo pro ci'n zărește.
Vede-mi Jon Sânt-Jon,
Tot venind
Și cât putând,
Mai departe 'ngenunchiând,
Mai aproape cuvântând:
„Bunu-i prânzu D-ne sfinte!
„Bunu-i Joane, hai de-l prinde!
„Prinde-l Doamne sănătos,
Că io n'am vin't să prânzăse,
Că mi-am vin't să-ți povestesc,
Că Juda 'n raiu mi-a intrat,
Și raiu rău l'o prădat
Luă luna cu lumina
Și soarele cu razăle,
Și găleata de botez,
Și scaunu de județ,

Și cărja de vornic
Și chieile raiului.
Și din raiu luatule-o
Și în iad băgatule-o,
Și raiu s'o 'ntunecat
Cum nu-i legea raiului,
Și iadu s'a luminat,
Cum nu-i legea iadului.“—
„Nu gândi Joane de loc,
Și ea biciul cel de foc.
Și trăznește
Și pomnește
Și Juda s'a spăimântat
Și mai afund a intrat,
Și-mi ea luna cu lumina
Și soarele, cu razăle.
Și găleata de botez,
Și scaunul de județ.
Și cărja de vornic
Și din iad luatule-o
Și în raiu băgatu-le-o,
Și iadu s'o 'ntunecat
Cum-i legea iadului.
Și raiu s'o luminat
Cum-i legea raiului.
Și noi gazdii o 'nchinăm
Și pre Dămnul lăudăm.

(Blaj, comunicată de I. Covaciu.)

* * *

Vine-și Marea.

Vine-și Marea cât de mare,
Doamne mari i-su marginile.
Marginile trec munții,
Și stropii udă norii.
Undă-și mândră ce-și aduce?
Tot o verde Corabic.
Doamne mare e 'ncărcată,
Tot de jidovii ce i reși,
Dumnezeu încă-i cu ei,
Și-l tot ard și-l chinuese,
Și pre cruce 'l restignese.
Cătră crucea bradului,
Pun cunauna 'n capul lui.
Din cloambele spinului.
Și ei Doamne că-l tot bat,
Tot cu cue de oțel

Și prin palme și prin talpe.
Vine-și Marea adoaua-oară,
Unda-și mândră ce și aduce?
Tot o d'albă Corabic,
Doamne mare-i încărcată
Tot de sfinții cei mai mari,
Toți vecinii-și vorovesc:
„Rabdă Domnul restignire
Pentru-a noastră mântuire,
Rabdă Domnul greu chinzat,
Pentru-al nostru cel greu păcat,
Pre noi ne a răscumpărat,
Din greșala lui Adam.
Cine-ascultă colinda,
Asculte-i Domnul ruga
In tot ceasul și-acuma.

(Luna de Arieș.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Lupta voinicului cu leul.

Colindă din Romos (comit. Ordean)

(La tot șirul să repetează: »Junelui bun«

Sub floarea acațului
La umbra gutâiului,
Șede un voinic odichnește,
Și calu și-l potcovește
Maica sa la el privește,
Și în lacrimi jeluște
Și din graiu așa grăiește:
»Ce gând june ți-ai gândit?
Doar ți-i gând de cătănit
O doar de căsătorit?
El din graiu așa grăia:
— Maică măiculeana mea,
Nu mii gând de cătănit,
Nice de căsătorit,
Dar mă duc e'am auzit

Sus în virful muntelui
La poalele bradului.
Este un leu
On căne rău,
Și mă duc mamă la el!
Și pre drum că să luă
La poalele bradului.
Leul dacă mi-l vedea
El din graiu așa grăia:
»Ce-ni venit voinicule?
Ți ai smintit cărările,
Ori ți-ai urit zilele.«
---»N'am smintit cărările,
Nici n'am urit zilele,
Am venit e'am auzit

Că ești un leu, câne rău,	»Nu grăbi să-mi ia-i vieața,
Să ne alegem de vitegi!	Ci mă leagă 'n curcă neagră,
În juptă să ne luptăm,	Și mă scoate 'n jos la țară,
O 'n sabii să ne tăiem.	Jos la țară 'n tîgu mare,
O 'n pușcă să ne 'npușcăm	P.e ulița grecilor
Să luară să luptară,	De-ți fă fală fraților,
Ză de vară până 'n sară:	Și cînste părintilor,
Când fu scare la sfințit	C'ai prins leu nevătămat,
Puse voitie pre leu jos,	Nici de sabie tăiat,
Leul din graiu îi grăia :	Nici de pușcă impușcat
Și cătră june zicea :	Numai din luptă luptat ! ⁴

* * *

Colindă-baladă.

(După fie care șir se repetează : „Lilioară și-al nostru Domn.“)

Mândru Cerb intră în codru,	Cerbul din graiu i-i grăia :
Mândru ruge, mândru muge,	«Pre mine nu mă săgeta,
Nime 'n lume nu-l laude	Că nu rabd de dorul tău,
«Inălțata 'mpărăteasă	Că rabd după soțul meu
Cum l'aude cum răspunde :	De când soțul am perdut,
Inălțate împărate	Fruntea ciurzei n'am văzut,
Lasă prânzul de-al prânzi,	Earbă verde n'am păscut
Și te ia pre la codrii.	Apă rece n'am bătut,
Și prânzu 'n masă l'a lăsat	De-am păscut cândva vr'odată,
Și la codrii s'a luat.	Am păscut earbă uscată,
Și-au aflat cerbul culcat,	Cu lacrimi amestecată,
Tras'a arcul să-l săgete.	Și-am bătut tot apă caldă.“

(Luna de Arieș.)

* * *

Două stele.¹⁾

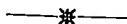
Colo 'ndeal după deal	Foc aprinde,
Răsărit'au două stele	Cea ce plânge așa zice :
Ba zo acelea nu sunt stele,	Taci, tu soră, nu mai rîde,
Că ele-s două surorele,	Că io soră am auzit,
Una rîde alta plânge :	Pre mama și pre tata,
Cea ce rîde	Că pre noi soră ne-or da,

¹⁾ Castor și Polux ori încașerul de sară și cel de dimineață.

Una 'n jos cătră sfințit . . . Când a face plopul pere
 Una 'n sus spre răsărit . . . Si răchita vișinele,
 Noi atunci ne-om întilni, . . . Să mâncăm soro din ele.

(Luna de Artex.)

A. Viciu.

LA ANUL NOU.

— 1898 —

Moșul șede după masă ostenit de-a vieții cale . . .
 Rënd pe rënd î-i vin în minte anii tinereții sale ;
 Pre când și el sta mai oblu, și-astepta cu drag să vie :
 Sara 'n veci nemai uitată, sară cea de Său-Văsie !

Răsfoindu-și barba ninsă, tot gândește și tot tace :
 De-ar mai fi odată june, bine-ar mai ști el ce-ar face !
 Căci ani mulți precum venit-au tot așa au trecut oară . . .
 Ba ei n'au uitat s'aducă : Toamnă, Earnă, Primăvară !

L'au uitat pre el în cale, nu vor să-l întinerească . . .
 Neaua de pre cap și barbă anii nu vreau s'o topească !
 Nu-i aduc lui Primăvară, ei tot earnă, ger într'una,
 Alui soare de pre ceriuri acum samănă cu luna . . .

De sub genele 'mburate ochii lui privesc la vatră :
 La baba ce să gândește : »De-ar mai fi ea cândva fată.«
 Moșul redestept suride. Baba lui strimbă de spate
 Începe a-și instrua nepoții, cât pe verzi cât pe uscate.

Mare vrăjitoare-i baba, toate ști, din lumea toată . . .
 Din bătrân să facă tînăr, n'a ajuns a ști să poată ? !
 »Cum să nu ?« — începe moșul, — veniți toți la sinul meu !
 Î-și sêrută 'n frunte baba fata și feciorul său !

„Cinstiți-vă a voastră mamă în toată calea de-arându-l,
 An nou, fericit vă fie, voauș și la tot pământul . . .
 Nu vine anul niciodată — oamenii sunt călătorii . . .
 Treacă fericiti prin dânsul toată fata, toți feciorii.
 Treacă mării 'n sănătate, și surorile și frații
 Să trăiască 'n fericire și în pace unii cu alții !
 Crească pacea și iubirea între-a patriei noroade,
 Să trăim spre înflorirea țerei scumpe — a mamei noastre,
 Poarte și glorios stindardul, fericească'o preste tot
 Anul *O mie-opt-sute și cu noauș-zeci și opt !*»

B . . . . a